

FRI-2G.404-1-EM-03

---

## MODELS FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATION IN BULGARIA

---

**Mihail Bilev - PhD Student**

Faculty of Industry and Commerce

Department of Agricultural Economics

D. A. Tsenov Academy of Economics - Svishtov

Tel.: +373 22 319129

E-mail: m.nikolova@uni-svishtov.bg

***Abstract:** The paper reviews existing models for the development of agricultural cooperatives in Bulgaria. The conducted research proves that for the survival and development of the functioning agricultural cooperatives in Bulgaria internal restructuring is needed –market orientation of the business, closure of unprofitable activities, choice of organizational cooperative form depending on the optimal utilization of the available production factors. Such internal-organizational restructuring takes place in a large part of the agricultural cooperatives, which have administrative, production and financial capacity.*

***Keywords:** Kooperative, Solvency, Indebtedness, Profitability, Functional Model*

***JEL Codes:** Q12, Q13, L11, L23*

### ВЪВЕДЕНИЕ

Земеделските кооперации в България стопанисват голяма част от обработваемата земя, заемат основен дял в общата селскостопанска продукция и осигуряват заетост на почти една пета от населението. За селските райони кооперативната организационна форма осигурява възможност за осъществяване на стопанска дейност на преобладаващия дребен бизнес и заемане на пазарни позиции, още повече че по Програмата за развитие на селските райони се насочва сериозен финансов ресурс, достъпът до който изисква квалификация и административен капацитет, с които разполагат кооперациите. *Актуалността на изследването* произтича от една страна от факта, че съществуването на земеделските кооперации в България е съпътствано от редица проблеми, което поставя под въпрос адаптивните им възможности и перспективите за развитие на организационната форма в условията на общия европейски пазар. От друга страна в редица научни публикации се защитава мнението, че са създадени достатъчно нормативни предпоставки в конкретните агроекологични райони на страната да се прилагат разнообразни форми на производствено коопериране (Кънчев И. и., 2004), (Александров К. , Кооперацията в условията на пазарната икономика, 2007, N 4), (Петрова, Европейски интеграционни процеси в кооперативните структури, 32-59.), (Александров С. , 1995, N 1) (Кънчев И. и., Възможности за развитие на земеделската производствена кооперация, 10/2005) и др., което не се потвърждава на практика. Необходими са допълнителни изследвания на състоянието и проблемите на земеделските кооперации в отделните райони на страната и ранжиране на съществуващите модели за тяхното развитие.

### ИЗЛОЖЕНИЕ

За изграждане на адекватни модели за функциониране на кооперативните организационни форми на агробизнеса в България в разработката е направено проучване на земеделските кооперации, членове на Регионалния съюз „Дунав 2000“ – Свищов на основата на годишните финансови отчети за периода 2008-2017 г. – счетоводен баланс и отчет за приходите и разходите. Резултатите от анализа са апробирани в подбрана земеделска кооперация ППК „Старт 93“ - с. Караманово. Извършеното сравнение на годишните

финансови отчети на 17 кооперации, членове на Регионалния съюз на земеделските кооперации „Дунав 2000” – гр. Свищов за периода 2008 – 2017 г. дава информация за оценка на *ликвидността, задлъжнялостта, вземанията и доходността* им. Анализираните кооперации стопанисват 207 249,145 дка обработваеми земи. В четири от кооперациите работят близо 70% от заетите лица и се стопанисва повече от половината обработваема земя (57%). Останалите кооперации обработват 43% от обработваемата земя и осигуряват заетост на 33% от лицата. Средно на един зает се падат 253.36081 дка обработваема площ. Прилагат се три форми на стопанисване на обработваемите земи: собствена, под аренда и под наем.

#### ***Оценка на ликвидността***

За оценка на ликвидността са използвани коефициенти за обща ликвидност, коефициенти на паричните средства и коефициенти за абсолютна ликвидност (Холст, 2002, стр. 282). За задоволително ликвидни могат да се приемат 30% от наблюденията (коефициент за ликвидност около единица). При 83 % от наблюдаваните кооперации проблемите с ликвидността възникват както при показатели на коефициента под единица, така и при показатели на коефициента над единица.

Нисколиквидни са 23% от кооперациите, с коефициенти на ликвидност под единица, при някои от които краткосрочните задължения превишават почти двукратно текущите активи. Недостигът на ликвиден ресурс реално заплашва тяхната платежоспособност, като в същото време затваря достъпът им до външно финансиране. Извън реалната опасност от фалит, възможностите за подобряване на ликвидността се свеждат до оптимизиране на активите и увеличаване на тяхната обращаемост, или реструктуриране.

Тревожно е състоянието на свръхликвидност в 23% от кооперациите. Има случай със стойности на коефициента почти 4, което означава че краткосрочните активи превишават четирикратно краткосрочните пасиви. Налице е обездвижване на постоянните капитали и формиране на ненужно широко поле на сигурност. По този начин се затруднява икономическата активност и се пропускат възможности за акумулиране на доходи, което показва слаба пазарна ориентация на субектите. (Линкова, Платежоспособността – фактор за управление на фирмата, 3/1994, стр. 16-24)

#### ***Оценка на задлъжнялостта***

За анализ на краткосрочната и дългосрочната задлъжнялост се използва общ коефициент на дълга, като отношение между величината на всички задължения спрямо сумата на актива и коефициент за ликвидност на задълженията, като отношение между обща сума на краткосрочните вземания и краткосрочните задължения (Михайлов М. и., 2004)

Прието е, при стойности на общия коефициент на дълга, по-ниски от 0,6, бизнес организацията да се оценява като финансово устойчива. За финансово устойчиви могат да се приемат 75% от наблюдаваните обекти. По-ниските стойности на коефициента са критерий за доверие от страна на кредиторите и гаранция за свободен достъп до външно финансиране. При една пета от наблюдаваните обекти общият коефициент на дълга е над 0,6%, което е сигнал за финансови проблеми във връзка с високата задлъжнялост и силно ограниченото външно финансиране. Разбира се, че стойността на един коефициент не може да се приема еднозначно, без наблюдения и анализ на останалите показатели. Причината за по високите стойности на общия коефициент на дълга би могла да бъде сериозна инвестиция в технологичното обновление на кооперацията, в резултат на което ще се повиши значително рентабилността в бъдеще. Почти половината от наблюдаваните кооперации имат висока средна задлъжнялост между 51,2 до 68,4 % спрямо актива. Кооперациите, с коефициент на дълга 1.42 - 1.5 съставляват почти 6% от направените наблюдения. Това са застрашени от фалит структури, в които дълговете надвишават сумата на активите със 140 -150%.

Обикновено се приема за допустимо задълженията да надвишават вземанията в разумни граници и периода за погасяване на задълженията да е по голям от този за инкасиране на вземанията. Затова при стойности на коефициента по-малки от единица се дава благоприятна

оценка за ликвидността на задълженията. (Линкова, Анализ на ликвидността и платежоспособността на фирмата, 1995)

За повечето кооперации стойността на коефициента е по-малка от единица, в границите 0,1-0.47, а в две от тях коефициентът е близо до единица. Това е сигнал, че е застрашена ликвидността на вземанията и има недостиг на налични парични средства. В този случай най-вероятно нарастването на вземанията е за сметка на поетия по - висок риск от невъзвратими дългове, което се потвърждава от закриването им поради несъстоятелност.

### **Оценка на вземанията**

При анализиране на вземанията се изследва техния дял спрямо общата сума на актива и съотношението между дългосрочните и краткосрочните вземания. (Линкова, 3-4/2008, стр. 30-36) При 70 % от изследваните кооперации относителният размер на вземанията спрямо общата сума на актива е между 10-15 %. В четири от кооперациите вземанията надхвърлят 30%, като в един от случаите вземанията са близо 70 % от актива, което е индикатор за влошена събираемост и липса на кредитна политика. (Линкова, Управление на вземанията в аграрното предприятие, 2007)

В наблюдаваните обекти търговските вземания са предимно краткосрочни. Относителният дял на вземанията от клиенти и доставчици спрямо общата сума на вземанията се движи в широки граници от 5 до 97%, което затруднява извеждане на зависимост между големината на кооперацията и величината на търговските вземания, но показва неефективна или липсваща кредитна политика.

За определяне обръщаемостта на вземанията се използват показателите: брой обороти на вземанията за периода (*БрОб*), средна продължителност на един оборот в дни (*ОбДн*); ефект от ускоряване/забавяне обръщаемостта на вземанията (*Е*). (Михайлов М. и., 2004) Тези показатели могат да се използват както за оценка на обръщаемостта на целия оборотен капитал, така и за всеки негов отделен елемент. (Пътев, 11/2000)

Показателят брой на оборотите определя, колко пъти средният размер на вземанията се е трансформирал в готова продукция. Нарича се още *скорост на обръщаемост на оборотния капитал*, тъй като от една страна показва броя на оборотите, които осъществява оборотния капитал през анализирания период, а от друга страна – обема на продажбите, които се реализират от единица оборотен капитал. (Холст, 2002) Индикатор за ефективно използване и управление на вземанията е по-голямата величина на показателя (Петров В. и., 2000, стр. 410-414). За оценка на вземанията може да се използва и коефициент на обръщаемост на оборотния капитал, който показва размера на ангажирания оборотен капитал за реализиране на всеки лев приходи от продажби. Колкото повече намалява средната продължителност на един оборот в дни, толкова нараства обръщаемостта на вземанията. Този показател отразява периода за възстановяване на инвестирания оборотен капитал (вземания) в парична форма.

Ефектът от промените в обръщаемостта на вземанията се определя като разлика между условния размер на вземанията и фактическия им размер. Този показател изразява величината на освободените вземания, в резултат на ускорената обръщаемост, респективно размерът на допълнително ангажираните вземания, в резултат на забавената им обръщаемост. (Михайлов М. и., 2004) Преобладаващият ефект през 2017 г. е ускоряване на обръщаемостта (при 80% от кооперациите), като нетната сума на освободените вземания, резултат от ускорената обръщаемост е 260,7 хил. лв. и варира в широките граници от 3 до 212 хил. лв. В повечето от кооперациите (67%) преобладава нисък ефект от ускорената обръщаемост – под 100 хил. лв., като само в два случая ефектът е над 100 хил. лв. При 16,7% от кооперациите е налице забавена обръщаемост, като размерът на допълнително ангажираните вземания, в резултат на забавянето е значителен със стойности 100 - 140 хил. лв. През 2017 г. почти половината от кооперациите са със забавена обръщаемост, като размерът на допълнително ангажираните вземания нараства повече от 4 пъти спрямо 2008 г. Положителният ефект от ускоряване на обръщаемостта на вземанията е над 100 хил.лв. само в една от кооперациите, а в останалите случаи се колебае между 3 и 36 хил. лв.

### **Оценка на доходността**

Доходността на организациите се измерва чрез показателите рентабилност на актива – като отношението между: печалбата/загубата и дела спрямо общата сума на актива и рентабилност на продажбите – като отношение между печалбата/загубата и обема приходи от продажби.

Анализът на рентабилността на активите и на продажбите позволява да се даде отговор на въпроса доколко в отделните кооперации има възможности за оптимизиране на активите, в частност за оптимизиране на търговските им вземания. Рентабилността на активите и продажбите в наблюдаваните кооперации се колебае в широките граници от 20 до -10%. Групирането на наблюдаваните обекти, в зависимост от рентабилността на активите и на продажбите и препоръките за развитие е представено в таблица 1.

Таблица 1.

**Групиране на наблюдаваните кооперации според рентабилността на активите и на продажбите**

Показатели	Пч/Заг хил.лв.	Пч/Актив (%)	Пч/Приходи (%)	Коментар
<b>IV. Загуба с отрицателна рентабилност - 12% от кооперациите</b>				
ППОК"Единство"	-89	-11.02	-12.94	Заплаха от фалит. Необходимост от преструктуриране
ППК "Искра"	-34	-4.50	-7.00	
<b>III. Загуба/положителна R - 19% от кооперациите</b>				
ППК"Старт-93"	-18.33	2.49	1.11	Потенциал за генериране на рентабилност, който би могъл да компенсира загубите
ЗППК "Бъдеще-93"	-67	8.88	9.05	
ЗКПУ „Янтра”	-90.33	3.45	2.89	
<b>II. Печалба/отрицателна R - 19% от кооперациите</b>				
ППОК "Дилянка"	6.17	-2.79	-4.08	Възможности за нарастване на рентабилността чрез ускоряване обращаемостта на активите и формиране на рационална кредитна политика
ППК "Възраждане"	48.5	-4.94	-4.77	
ППОК "Изгрев-93"	40	-11.27	-13.40	
<b>I. Печалба/положителна R - 50% от кооперациите</b>				
ЗПК "Надежда-94"	18.5	3.45	2.89	Потенциал за нарастване на рентабилността, в т.ч. и чрез реструктуриране
ЗППК "Единство"	81.28	1.85	1.25	
ОППК "Победа-93"	179.75	7.80	6.54	
ЧЗПК"Нов живот"	20.5	11	3.67	
ППОК "Трети март"	5	3.44	2.88	
ППОК "Напредък"	25.67	1.01	0.77	
<b>ППОКЧС "Земеделец93"</b>	47.75	8.06	10.56	
ОППК "Зора-1"	343.5	19.88	26.46	

**Модели за развитие на кооперативните организационни форми**

На базата на осъществения анализ се оформят 4 модела за функциониране на земеделските кооперации в България. (Вж. фиг. 1.)



Фиг. 1. Модели за функциониране на земеделските кооперации

*Източник: разработка на автора*

В първия модел попадат стабилните пазарно ориентирани земеделски кооперации, които генерират печалба и положителна рентабилност. Растежът на вземанията се съпътства с нарастващата им обрЪщАЕМОСТ и нарастване приходите от продажби, което поддържа ликвидността и платежоспособността в благоприятни граници, осигурява разполагане оперативен ресурс и достЪп до външно финансиране. Сроковете за инкасиране на вземанията не надхвърлят 30 дни (от 3,52 до 29,11 дни при различните кооперации). Осъществяваната рационална политика на вземанията осигурява на тези кооперации възможност да редуцират отрицателния ефект от забавената обрЪщАЕМОСТ, резултат на сезонни колебания и времеви лаг, в освобождаване на значителен размер вземания в рамките на две последователни селскостопански години.

Вторият модел включва силно неустойчиви и заплашени от фалит кооперации с намаляваща обрЪщАЕМОСТ и спад на вземанията, генериращи загуба и отрицателна рентабилност. Обикновено забавената обрЪщАЕМОСТ на активите (периоди на инкасиране над 60 дни, които достигат в някои случаи до 182 дни) при тях се съпътства с висока задлъжнялост, липса на финансови ресурси и ограничен административен капацитет. Основен проблем на тези кооперации е свързан с управлението – липсва адекватна фирмена политика, управление на вземанията, маркетингова и кредитна политика и т.н. В тези случаи възможностите за излизане от кризисната ситуация са свързани по-скоро с необходимостта от реструктуриране, отколкото с изграждане на вътрешно фирмена кредитна политика и оптимизиране на вземанията. (Дойчинова Ю. , Еволюция на кооперативните модели и форми: от кооперации към социални предприятия, 2011)

Третият модел включва преобладаващия брой земеделски кооперации, които генерират положителна рентабилност и нарастваща обрЪщАЕМОСТ, но реализират загуба и спад на вземанията. Точно такива случаи в бизнес практиката доказват, че отрицателният финансов резултат не може да се приема еднозначно като негатив, особено ако има за резултат нарастване на рентабилността, намаляване на административните разходи и скЪсяване сроковете за инкасиране на вземанията. Най – вероятно загубата е временна и е породена от реструктуриране на пазарите, технологията или производството. Ефективната политика на вземанията би спомогнала за освобождаване на допълнителни ресурси, без нарастване на задлъжнялостта. В резултат на изпреварващите темпове на нарастване на вземанията спрямо темповете на растеж на активите и ускорената обрЪщАЕМОСТ, тези кооперации постигат

освобождаване на финансов ресурс, дори и при намаляваща сума на вземанията. Препоръчително е политиката на вземанията в тези кооперации да се прецизира с оглед реализиране на по-висок ефект от освобождаването на вземанията и минимизиране на кредитния риск.

В четвъртия модел попадат кооперации с намаляваща обръщаемост и растеж на вземанията, които генерират печалба и отрицателна рентабилност. Тези кооперации имат възможности за нарастване на рентабилността чрез ускоряване обръщаемостта на активите и формиране на рационална кредитна политика. В повечето случаи делът на вземанията в общата сума на актива нарастват скокообразно от 3 до 31%, но обръщаемостта им намалява, като периода за инкасиране на вземанията е около 60 дни. Най вероятно става въпрос или за липса на кредитна политика в тези кооперации, или за поддържане на рискова либерална кредитна политика и удовлетворяване на повечето поръчки за продажби на кредит. В резултат на това нарастват разходите по дебиторските сметки и средните срокове за инкасиране на вземането. Изграждането на рационална политика на вземанията би способствала за освобождаване на финансов ресурс и нарастване обръщаемостта на вземанията.

### ИЗВОДИ

Осъщественото изследване доказва, че за оцеляването и развитието на функциониращите земеделски кооперации в България е необходимо вътрешно реструктуриране – пазарна ориентация на бизнеса, закриване на нерентабилните дейности, избор на организационна кооперативна форма в зависимост от оптималното оползотворяване на разполагаемите производствени фактори. Такова вътрешно-организационно реструктуриране се осъществява в немалка част от земеделските кооперации, които разполагат с административен, производствен и финансов капацитет. В преобладаващите малки земеделски стопанства реструктурирането среща сериозни затруднения и фалитите сред тях са най-чести.

### REFERENCES

- Dojchinova, J. (2011) Evolucia na kooperativnite modeli i formi: ot kooperacii kam socialni predpriatia. *ikonomikata i upravlenieto v xxi vek – reshenia za stabilnost i rasteg*, t. 6, pp. 262-269, Svishtov, AI "Cenov" (Оригинално заглавие: Дойчинова, Ю. (2011). Еволюция на кооперативните модели и форми: от кооперации към социални предприятия. *Икономиката и управлението в XXI век - решения за стабилност и растеж*, Т. 6. (pp. 262-269.). Свищов: АИ Ценов.)
- Linkova, M. (1995) Analiz na likvidnostta i platejosposobnostta na firmata. Kontrolat i ikonomicheskia analiz pri pazarnoto stopansyvo - effektivnost i racionalnost, Svishtov, AI "Cenov" (Оригинално заглавие: Линкова, М. (1995). Анализ на ликвидността и платежоспособността на фирмата. *Контролът и икономическият анализ при пазарното стопанство – ефективност и рационалност* (pp. 259-263). Свищов: АИ „Ценов“.)
- Linkova, M. (2007) Upravlenie na firmenite vzemaniq v agrarnoto predpriatie. Ubileen almanah "Menagement na 21 vek", Svishtov, AI "Cenov" (Оригинално заглавие: Линкова, М. (2007). Управление на вземанията в аграрното предприятие. *Юбилеен алманах: Мениджмънт на 21 век* (pp. 206-215). Свищов: АИ "Ценов".
- Linkova, M. (3/1994) Platejosposobnostta - faktor za upravlenie na firmata. Biznesupravlenie, Svishtov, AI "Cenov" (Оригинално заглавие: Линкова, М. (3/1994). Платежоспособността – фактор за управление на фирмата. *Б и з н е с управление, Свищов.*)
- Linkova, M. (3-4/2008) Upravlenie na vzemaniqta kato instrument za ustojchivo razvitie na agrarnoto predpriatie, Upravlenie i ustojchivo razvitie, LTU, Sofia (Оригинално заглавие: Линкова, М. (3-4/2008). Управление на фирмените вземания като инструмент за устойчиво развитие на аграрното предприятие. *Управление и устойчиво развитие, ЛТУ, София.*)
- Mihailov, M. (2004) Analiz na finansovata ustojchivost na zemedelskite proizvodeliteli, kandidatstvasti za finansirane. Predizvikelstvata pred agrarnia sektor pri prisaediniavaneto kam ES, pp. 209-211, Svishtov, AI "Cenov", Svishtov. (Оригинално заглавие: Михайлов, М. и. (2004). Анализ на финансовата устойчивост на земеделските производители, кандидатстващи за финансиране. *Предизвикателствата пред аграрния сектор при присъединяване към Европейския съюз* (pp. 209-211). Свищов: АИ "Ценов".)
- Petrov, V. i (2000). Osnovi na statistikata, V. Tarnovo, Abagar. (Оригинално заглавие: Петров, В. и. (2000). *Основи на статистиката*. В. Търново: Абагар.)
- Patev, P. (11/2000) Upravlenie na vzemaniata na mevdunarodnata firma. Ikonomika, 9-10. (Оригинално заглавие: Пътев, П. (11/2000). Управление на вземанията на международната фирма. *Икономика*, 9-10.)
- Holst, D. i (2002) Finansov analiz, V. Tarnovo, Abagar. (Оригинално заглавие: Холст, Д. В. (2002). *Финансов анализ*. В. Търново: Абагар.)